

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בהקת, תשס"ה
מספר 602

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

והשבתי חיה רעה מן הארץ

הפרשה פותחת בשכר הטוב המובטח לבני ישראל כשילכו בחוקות ה'. האם מדובר בגמול נסי, שינוי בטבעו של עולם, או בחיים טבעיים מבורכים, ללא צרות? מדברי חז"ל והפרשנים לדורותיהם עולה כי שתי גישות מהלכות בנידון לאורך הדורות. גישות אלו עוסקות גם באופי הגאולה העתידית בימי המשיח – נסי או טבעי.

רבות נכתב בנידון,¹ וכוונתנו כאן להתמקד במשמעות הפסוק המופיע בכותרת המאמר (כו:ו). לפי הפשט ניתן להסביר את הברכות בדרך הטבע: יכול מבורך, ביטחון ושלום בארץ, עם רב, וגילוי שכינה - "ונתתי משכני בתוכם... והתהלכתי בתוכם" (כו:יא-יב). אולם פסוק אחד סותר לכאורה גישה זו: "והשבתי חיה רעה מן הארץ". וכי טבע החיות ישתנה? כבר בחז"ל מצינו מחלוקת בנידון, וזו לשון הספרא כאן:

רבי יהודה אומר מעבירן מן העולם. רבי שמעון אומר משביתן שלא יזיקו. אמר רבי שמעון אימתי הוא שבחו של מקום... בזמן שיש מזיקים ואין מזיקין, וכן הוא אומר (תה' צב:א) 'מזמור שיר ליום השבת', למשבית מזיקין מן העולם, משביתן שלא יזיקו. וכן הוא אומר 'וגר זאב עם כבש'... מלמד שתינוק מישראל עתיד להושיט את ידו לתוך גלגל עינו של צפעוני ומוציא מרה מתוך פיו. מהי דעת רבי יהודה? יש שהבינו שגם לדעת רבי יהודה מדובר בתופעה נסית; החיות הרעות ייחדו וייעלמו.² לדעת רבי שמעון הן יישארו, אך אופיין ישתנה. אולם הרמב"ן על אתר סבור שלדעת רבי יהודה החיות הרעות לא יבואו לארץ, כי הארץ תהיה מלאה בבני אדם, וז"ל: "על דעת רבי יהודה... וכפשוטו, שלא יבואו חיות רעות בארצכם, כי בהיות השפע וברכות הטובה והיות הערים מלאות אדם, לא תבואנה חיות בישוב".

אפשר להוסיף כאן את האמור בשמ' כג:כט: "לא אגרשנו מפניך בשנה אחת פן תהיה הארץ שממה ורבה עליך חית השדה, מעט מעט אגרשנו מפניך עד אשר תפרה ונחלת את הארץ". משמע מכאן כי ריבוי האוכלוסין מסלק את החיות מן הארץ. אבל ממשיך הרמב"ן:

¹ ראה ספרו של אפרים א. אורבך, חז"ל-פרקי אמונות ודעות, ירושלים, תשכ"ט, פרק יז, וספרו של דב שוורץ, הרעיון המשיחי בהגות היהודית בימי הביניים, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ז.

² ראה פי' הר"ש משנץ, הראב"ד ורבינו הלל שם. כן גם עולה מגרסת הגר"א שם. וראה עוד משך חכמה שם, שמסביר את מחלוקת ר"י ור"ש לשיטתם כמחלוקת רבי ישמעאל ורבי שמעון הנזכרת בברכות לה ע"ב (לרבי שמעון, בני ישראל ישתנו ויתעלו, וממילא החיות לא יפגעו בהם). באופן אחר מסביר הצפנת פענח עה"ת כאן כי נחלקו ר"י ור"ש לשיטתם במצות בעור חמץ. לר"י "תשביתו" בשריפה דווקא "ר"ל שצריך שלא תראה הכמות", אבל ר"ש ס"ל דהשבתה הוי ג"כ ביטול איכות הדבר", ולא דווקא בשריפה. ובנ"ד המחלוקת היא אם לא ייראו כלל או שייראו אך לא יזיקו. ניתן להוסיף כי המחלוקת היא לשונית, בבאור המילה "תשביתו". לר"י, פעולה אקטיבית של שריפה, ובנ"ד הכחדה, ולר"ש, התוצאה, שלא יהיה חמץ בכל דרך, אף שהדבר נעשה ממילא, ובנ"ד הפירוש שהרע שבחיה יפסק.

ועל דעת רבי שמעון שאמר משביתן שלא יזיקו... והוא הנכון כי א"י בעת קיום המצוות כאשר היה בעולם מתחילתו קודם חטאו של אדם, אין חיה ורמש ממיתה אדם, כמו שכתוב אין הערוד ממית אלא החטא ממית, וזה שאמר הכתוב 'ושעשע יונק על חור פתן'... כי לא היה הטרף בחיות הרעות, רק מפני חטאו של אדם.

בשאלה זו נחלקו גם ראשונים. כך כותב הרמב"ם בהלכות מלכים יב, א (בעקבות דברי שמואל בסנהדרין צא ע"ב):

אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם או יהיה חידוש במעשה בראשית, אלא עולם כמנהגו נוהג, וזה שנא' בישעיהו 'וגר זאב עם כבש'... משל וחידה. ענין הדבר שיהיו ישראל יושבים לבטח עם רשעי העולם המשולים בזאב ונמר... וכן כל כיוצא באלו הדברים הכתובים בימי המשיח משלים הם, ובימות מלך המשיח יודע לכל לאיזה דבר היו משל ומה ענין רמוז בהן. אמרו חכמים אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד.

אך הראב"ד משיג: "אי אפשר, והלוא כתוב בתורה 'והשבתי חיה רעה מן הארץ'". נראה א"כ שהראב"ד סובר כרמב"ן, בעקבות דברי רבי שמעון, שהטבע ישנתה, ואילו הרמב"ם הולך כאן בעקבות דברי רבי יהודה, או שהוא סובר שגם פסוק זה מתפרש בדרך משל.³ ואכן דברי הראב"ד תמוהים, כפי שמשיג הרדב"ז שם: "אין זו השגה, כמו ששאר הכתובים משל, גם זה משל על אומה רעה, כמו שפירשו על 'חיה רעה אכלתו'".⁴ יש אומרים שיש הבדל בין לשון תורה ללשון נביאים: בנביאים אפשר שהוא משל, אבל התורה מתפרשת כמשמעה.⁵

פסוק נוסף ניתן להתפרש בשני אופנים בדרך הנזכרת לעיל: "והפריתי אתכם והרביתי אתכם" (כו:ט) - לפי הפשט כוונת הדברים היא שתפרו ותרבו. וכן כותב הרמב"ן שם: "שיעשו כולם פירות, פרי הבטן, לא יהיה בכם עקר ועקרה, וחזר ואמר והרביתי, שיעשו פירות רבים ולא ישכלו וימלאו ימיהם ולכן יהיו עם רב".

אולם רש"י מפרש: "והפריתי אתכם" - בפריה ורביה, 'והרביתי אתכם' - בקומה זקופה. ומקורו בספרא כאן.⁶ מהו מובנו של "קומה זקופה"? המפרשים שולחים אותנו לסופה של הפרשה בספרא שם: "ואולך אתכם קוממיות בקומה זקופה, ולא יהיו יראים מכל בריה" (בילקוט שמעוני הגרסה היא - מכל אדם).

ועדיין ניתן להסביר ביטוי זה בשני אופנים. החפץ חיים בביאורו כאן כותב: והיינו שיתבוננו בעצמם את מדרגתם, שהם בני א-ל חי, ולא יהיו שפלים ברוחם, ויתנו ע"ז תודה לה', ולא יהיו יראים מכל בריה, וכענין שאמר הכתוב 'מי את ותיראי מאנוש ימות וגו' (יש' נא:יב). לפי זה אין מדובר בשינוי סדרי הטבע אלא ברוח גאוה יהודית,⁷ שתגרום לעמידה בלא פחד מאומות העולם. ולפי זה "כל בריה" מכוון לבני אדם כגרסת הילקוט שמעוני, וכפי שעולה מן הפסוק בישעיהו שם. ברם, ניתן לפרש גם ביטוי זה בדרך של שינוי סדרי הטבע: בני ישראל יקבלו צורה רוחנית מיוחדת, שתמנע את החיות מגשת אליהם. כך הייתה דרגתו של אדם הראשון. כאשר קין נענש ב"נע ונד תהיה בארץ" (בר' ד:יב), הוא מגיב בפחד: "והיה כל מצאי יהרגני", וה' מבטיח לו אות. אומר רש"י: "ד"א ... הבהמות והחיות, אבל בני אדם עדיין לא היו שיירא מהם, רק אביו ואמו... עד עכשיו היה פחדתי על כל החיות כמ"ש ומוראם וכו' ועכשיו בשביל עוון הזה, לא ייראו ממני החיות ויהרגוני".⁸

אם כן החטא גורם לכך שאין החיות יראות מבני אדם, אבל בימות המשיח יחזור האדם לקומתו הרוחנית הראויה, קומה זקופה,⁹ וממילא יפחדו ממנו החיות. כעין זה כותב השם משמואל בפרשת בחקותי (שנת תרע"ה) על הספרא שם:

³ ראה משנת רבי אליעזר, מובא בתורה שלמה שם, "והשבתי חיה רעה מן הארץ, אלו אומות העולם שנמשלו בחיות".
⁴ הרדב"ז מפרש את הפסוק כפשוטו, אבל כמתכוון לא"י דווקא, ואילו בשאר ארצות עולם כמנהגו נוהג, והפסוק בישעיהו הוא משל.

⁵ ראה מרכבת המשנה על הרמב"ם שם, ויש קושרים זאת להבדל שבין נבואת משה לבין נבואת שאר הנביאים, המוסבר באריכות ברמב"ם בהלכות יסודי התורה ז, ו.

⁶ מדוע לא נתפרש הפסוק כפשוטו, כדברי הרמב"ן? שפתי חכמים אומר בשם מהרא"י "מדלא כתיב והפריתי והרביתי אתכם אלא הפסיק במלה "אתכם". ובשם הרא"ם הוא כותב "מכיוון שפרים ודאי מתרבים, אלא ודאי מלשון התרברבות הוא".

⁷ והשווה לאמור בבמ' יג:לג: "ונהי בעינינו כחגבים וכן היינו בעיניהם".

⁸ והשווה לרמב"ן הנזכר לעיל בהסבר דעת רבי שמעון בספרא. אלא ששם דיבר הרמב"ן על מצבו של אדם הראשון לפני חטאו. וראה עוד במשך חכמה המובא בהערה 1.

⁹ זאת בניגוד לאיסור ללכת בקומה זקופה במוכן הפיזי, ראה קידושין לא ע"א.

דהנה צורת האדם ראשו למעלה משונה מכל בע"ח שהולכים בכפיפת קומה, כי בראש האדם מקום משכן הנפש שהיא מן העליונים, היא משתוקקת ליסודה למעלה... וצלם אלוקים פרוש על פניו, וממנו נמשכת יראה על כל בריה, כמו שכתוב (דב' כח: י) 'וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך'. אך החטאים שבאדם מאפילים את אור הנפש וכופפים את הקומה וצלם אלוקים שבאדם אינו מאיר בפניו ומסתלקת היראה ממנו ... אך כאשר נגמר המירוק ויצאו ממצרים לחירות עולם זקפו את קומתם והאיר צלם אלוקים שעל פניהם וחזר מוראם על העולם, וע"כ אינם יראים משום בריה.

ולדרכנו נוסיף שגם לא יהיו יראים משום חיה, והוא האמצעי לברכת "והשבת חיה רעה מן הארץ".

ד"ר איתמר ורהפטיג
הפקולטה למשפטים